

EDYTA MAJCHER-OCIESA

Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach

Materiały do aktywności gospodarczej Żydów w latach 1919–1939 w województwie kieleckim w zasobie Archiwum Państwowego w Kielcach

W zasobie Państwowego Archiwum w Kielcach znajduje się dużo materiałów archiwalnych dotyczących społeczności żydowskiej. Bogactwo tego zasobu docenili m.in.: Romana Guldon, Tadeusz Kręgiel, Krzysztof Urbański, Adam Penkalla¹. Autorzy ci skupili się na informacjach o funkcjonowaniu gmin wyznaniowych oraz kwestiach społecznych, kwestie gospodarcze traktując marginalnie. Z materiałów znajdujących się w archiwum korzystali historycy zajmujący się aktywnością gospodarczą społeczeństwa województwa kieleckiego w latach 1919–1939, tacy jak: Mieczysław B. Markowski, Regina Renz, Jan Głowka, Elżbieta Słabińska oraz wspomniany już Tadeusz Kręgiel².

---

¹ R. Guldon, *Źródła do historii Żydów w zasobie Archiwum Państwowego w Kielcach*, w: *Źródła archiwalne do dziejów Żydów w Polsce*, red. B. Woszczyński, V. Urbaniak, Warszawa 2001, s. 181–191; T. Kręgiel, *Źródła do dziejów ludności żydowskiej w latach 1826–1939 przechowywane w Archiwum Państwowym w Starachowicach*, w: *Ludność żydowska w regionie świętokrzyskim. Materiały sesji naukowej w Starachowicach 17 X 1987 r.*, Kielce 1989, s. 223–230; K. Urbański, *Gminy żydowskie duże w województwie kieleckim*, Kielce 2003; tenże, *Gminy żydowskie małe w województwie kieleckim w okresie międzywojennym*, Kielce 2006; A. Penkalla, *Źródła do dziejów Żydów w zasobie WAP w Kielcach w I połowie XIX wieku* (mps w bibliotece Archiwum Państwowego w Kielcach).

² M. B. Markowski, *Badania nad przemysłem, klasą robotniczą i ruchem robotniczym na Kielecczyźnie w latach 1870–1939*, w: *Dzieje Kielecczyzny w historiografii Polski Ludowej. Baza źródłowa*, cz. II, red. Z. Guldon, M. B. Markowski, Kielce 1978, s. 64–85; R. Renz, *Źródła do dziejów rzemiosła województwa kieleckiego w okresie międzywojennym*, w: *Dzieje Kielecczyzny w historiografii*, s. 102–108; K. Urbański, J. Głowka, *Drobne żydowskie zakłady przemysłowe i handel żelazem w Staropolskim Zagłębiu Przemysłowym 1918–1939*, w: *Społeczności małomiasteczkowe w regionie świętokrzyskim (XIX i XX w.)*, red. R. Kołodziejczyk, M. B. Markowski, Kielce 1999; E. Słabińska, *Łagodzenie skutków bezrobocia w województwie kieleckim w latach 1918–1939*, Kielce 2008; T. Kręgiel, *Materiały do dziejów*

Najwięcej informacji na temat aktywności gospodarczej Żydów zawiera zespół Urząd Wojewódzki Kielecki 1919–1939 (UWK I), ale również Starostwa Powiatowe w: Kielcach, Jędrzejowie, Włoszczowie, Pińczowie. Ciekawe informacje znajdują się w aktach miast, np. Akta miasta Kielc 1795–1796, 1803–1950, Akta miasta Końskie 1833–1945, Akta miasta Chęciny 1787–1950. Na uwagę zasługują również zespoły: Inspektor Pracy IV Okręgu w Kielcach 1919–1939, Izba Rzemieślnicza w Kielcach 1929–1937 i Okręgowy Urząd Ziemski w Kielcach 1918–1933 (OUZ). W kieleckim archiwum znajdują się również zespoły dotyczące zakładów przemysłowych znajdujących się w posiadaniu Żydów, np. Fabryka Wyrobów Żeliwnych „Kronenblum” w Końskich (1935–1943), Fabryka Wyrobów Żelaznych I. Mintza „Neptun” w Końskich (1925–1944), „Herzfeld i Victorius” Spółka Akcyjna. Fabryka w Końskich 1895–1948.

Zaletą zespołu UWK I jest jego duża objętość (zespół liczy 22 377 jednostek) i opisywany rozległy obszar. Województwo kieleckie obejmowało wówczas tereny zróżnicowane pod względem gospodarczym – od Zagłębia Dąbrowskiego na zachodzie, poprzez Częstochowę i Włoszczowę, po Sandomierz na wschodzie, na północy: Radom, Opoczno, Iłża i Kozienice, a na południu – Miechów, Olkusz i Kazimierza Wielka. Informacje, które możemy uzyskać z tego zespołu, są ciekawe i niejednokrotnie mogą zaskoczyć badacza.

Żydzi byli obecni w każdym dziale gospodarki. Stanowili liczną grupę wśród przemysłowców, pracowali jako rzemieślnicy, kupcy, robotnicy. W mniejszym zakresie zaangażowani byli w transporcie i komunikacji oraz w rolnictwie. Nie należy zapomnieć również o organizacjach zrzeszających aktywnych gospodarzo Żydów. Ciekawym zagadnieniem, które pojawia się w materiale, są relacje między żydowską mniejszością a katolicką większością.

W 1931 roku przemysłowców Żydów było 1183 i stanowili oni 51,1% wszystkich przemysłowców w województwie kieleckim³. Przedstawiciele wyznania mojżeszowego prowadzili fabryki należące do różnych branż, m.in.: odlewnie, huty szkła, kamieniołomy, cegielnie, wapienniki, garbarnie, fabryki mebli, zakłady włókiennicze, wyrobów metalowych, tartaki, wyrób mydła, zabawek. Analizując materiał archiwalny możemy prześledzić drogę od założenia i legalizacji zakładu, uzupełnianie kolejnych brakujących dokumentów i dokonywanie opłat za wykonane czynności administracyjne, poprzez działalność placówki (zatrudnienie, zmiany na stanowiskach kierowniczych, nieszczęśliwe wypadki,

---

przemysłu cukrowniczego w województwie kieleckim (1870–1945) przechowywane w archiwach państwowych w Pińczowie i Starachowicach, w: *Dzieje Kielecczyny w historiografii*, s. 97–101.

³ *Statystyka Polski, seria C, z. 86. Drugi powszechny spis ludności z dn. 9 XII 1931 r. Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność, stosunki zawodowe*, Warszawa 1938, s. 480, 481.

wysokość produkcji), do informacji o zawieszeniu działalności, o zmianach właściciela poprzez sprzedaż lub dziedziczenie. Odnaleźć można również plany zakładów.

Najwięcej informacji na temat aktywności Żydów w przemyśle na obszarze województwa kieleckiego w latach 1919–1939 zawiera zespół UWK I. Zachowały się w nim informacje na temat konkretnych zakładów przemysłowych, ale również korespondencja urzędu w sprawach różnych dla poszczególnych branż. Informacje zawarte w jednostkach mogą być bardzo szczegółowe – nazwa zakładu, właściciel, zatrudnienie, wielkość produkcji, problemy z pracownikami, źródło surowców oraz korespondencja z urzędem. Natomiast inne jednostki nie zawierają nawet wiadomości o właścicielu, kadrze zarządzającej czy o członkach zarządu. Zachowały się przydatne materiały statystyczne, m.in. statystyka przemysłu w województwie kieleckim według branż i narodowości właściciela w 1939 roku⁴. Możemy odnaleźć również sprawozdania lub ankiety dotyczące stanu zatrudnienia i produkcji w różnym okresie, np. za II półrocze 1933 roku w branży garbarskiej⁵, w przemyśle drzewnym⁶.

W jednostkach znajdujemy opisy różnych problemów przedsiębiorców. Przykładowo – Owsiej Rosenblatt właściciel zakładu wapienniczego w Opocznie stracił wskutek działań wojennych pierwszej wojny światowej całą dokumentację zakładu⁷. Często źródła opisują podobne problemy przedsiębiorców w tym samym czasie, np. w 1919 roku brak węgla i problemy z transportem, a przez to wstrzymanie produkcji, następnie problemy z surowcami i kredytem. Zachowały się opisy strajków w fabrykach, np. w Zakładach Cegielnianych „Michalina” w Częstochowie⁸, Zakładach WYROBÓW Włókienniczych „Stradom” w Częstochowie⁹. Urzędnicy śledzili ich przebieg i skutki¹⁰. Możemy odnaleźć również materiały na temat kontaktów zagranicznych przemysłowców, problemów z wyjazdami za granicę, utrudnieniami w eksporcie, zatrudnianiem cudzoziemców. Ciekawie przedstawiały się relacje urzędników z przedsiębiorcami.

W zasobie znajduje się grupa jednostek archiwalnych poświęconych historii zakładów, m.in.: Fabryka Cegły Ogniotrwałej A. L. Sojka w Myszkowie

⁴ Archiwum Państwowe w Kielcach (dalej: APK), Urząd Wojewódzki Kielecki I (dalej: UWK I), sygn. 14009, k. 5. Dane statystyczne wykorzystano m.in. w artykule: M. B. Markowski, *Udział ludności żydowskiej w życiu gospodarczym województwa kieleckiego w okresie międzywojennym*, w: *Ludność żydowska*, s. 184.

⁵ APK, UWK I, sygn. 12847.

⁶ Tamże, sygn. 12843.

⁷ Tamże, sygn. 12783, k. 28.

⁸ Tamże, sygn. 12134, k. 67, 69.

⁹ Tamże, sygn. 12200, k. 271.

¹⁰ Tamże, sygn. 12555.

i Tow. Rzem.-Handlowego A. L. Sojka w Częstochowie w latach 1919–1925¹¹, Piec Wapienne „Wezuwiusz” w Częstochowie w latach 1919–1924¹², Fabryka Luster S. Orbacha i Arona Stopnickiego w Częstochowie 1920–1921¹³, Tow. Akc. Zakładów Ceramicznych „Korwinów” w latach 1919–1928¹⁴, Fabryka luster i szkiele szlif. W. Grylak i L. Imich w Częstochowie z lat 1924–1926¹⁵, Wytwórnia Skrzyń w Częstochowie Nachman Kryman w latach 1920–1921¹⁶, Pracownia plomb i śrutu M. Blumensztajna w Częstochowie w 1919¹⁷, „Kantoria” zakład chemiczny L. Mandelbaum i spółka w Opatowie Kieleckim w latach 1933–1938¹⁸, D. M. Dziubas w Częstochowie, fabryka mydła w latach 1920–1927¹⁹, Izrael Frydrych wyroby mosiężne w Będzinie, Urządzenie odlewni i warsztatu mosiężnego w latach 1929–1931²⁰, Goldberg i Kuczyński „Galmet” Fabryka galanterii metalowej w Sosnowcu w latach 1933–1938²¹. Zachowały się również informacje na temat aktywności gospodarczej rodzin żydowskich, np. spadkobierców Henryka Nowaka²², kieleckich rodzin Zagajskich i Ehrlichów²³, rodziny Geislerów z Wyczerp Dolnych²⁴. W zasobie można odnaleźć również materiały zbiorcze, np. przemysłowo-policyjne zezwolenia na urządzenie i prowadzenie przemysłowych zakładów w latach 1921–1922²⁵.

W niektórych zespołach znajdują się rzadkie ciekawostki. W zespole Fabryka Odlewów Żelaznych I. Mintza „Neptun” w Końskich zachowała się korespondencja między Hilarym Mintzem – przedstawicielem handlowym w Katowicach a właścicielami Fabryki Odlewów Żelaznych „Neptun” I. Mintz w Końskich z okresu styczeń–wrzesień 1937 roku. Jest to barwna opowieść o pracy przedstawiciela handlowego, o jego problemach, sposobach pracy i relacjach z pracodawcą²⁶.

¹¹ Tamże, sygn. 12217.

¹² Tamże, sygn. 12228.

¹³ Tamże, sygn. 12154.

¹⁴ Tamże, sygn. 12163.

¹⁵ Tamże, sygn. 12192.

¹⁶ Tamże, sygn. 12332.

¹⁷ Tamże, sygn. 12334.

¹⁸ Tamże, sygn. 14184.

¹⁹ Tamże, sygn. 12335.

²⁰ Tamże, sygn. 13080.

²¹ Tamże, sygn. 14057.

²² Tamże, sygn. 13218.

²³ Tamże, sygn. 13234; sygn. 13236; sygn. 13237; sygn. 13423a.

²⁴ APK, Okręgowy Urząd Ziemi w Kielcach (dalej: OUZ), sygn. 4502; UWK I, sygn. 12274.

²⁵ APK, UWK I, sygn. 12076.

²⁶ E. Majcher-Ociesa, *Z dziejów Fabryki Odlewów Żelaznych „Neptun” I. Mintz w Końskich*, Końskie 2011.

W XIX wieku Żydzi podlegali ograniczeniom w wyborze zawodu i miejsca osiedlania. Zajmowali się głównie rzemiosłem i handlem, co determinowało ich osiedlanie się w miastach i miasteczkach. Znaczny odsetek Żydów pracował na własny rachunek, co łączyło się z samodzielnością ekonomiczną. Nienormowany czas pracy pozwalał na nieskrępowane wykonywanie praktyk religijnych. Zachowały się materiały dotyczące zgłaszania działalności rzemieślniczej²⁷. Zachował się również liczebny wykaz kart rzemieślniczych wydanych do 1 kwietnia 1929 roku rzemieślnikom Żydom według powiatów i branż²⁸. Największa liczba rzemieślników Żydów pracowała w powiecie częstochowskim (1379 osób), będzińskim (1188) i opoczyńskim (1005). Najmniej ich prowadziło warsztaty w powiecie miechowskim (201) i iłżeckim (312).

Zachowały się plany niektórych warsztatów rzemieślniczych, np. piekarni Chila Zilberminca w Wolbromiu z 1919 roku. Było to mieszkanie składające się z czterech pomieszczeń, bez widocznego wydzielenia części mieszkalnej. Najprawdopodobniej część zajmowana przez rodzinę znajdowała się między składem na mąkę a piekarnią. Czwarte pomieszczenie pełniło funkcję sklepu²⁹. Warunki pracy w żydowskich warsztatach były skromne, o niskim poziomie mechanizacji. Dużym problemem było dostosowanie zajmowanego lokalu do wymaganych warunków sanitarnych, z powodu bowiem niespełniania wymogów sanitarnych mogło dojść do zamknięcia placówki³⁰.

Zobrazowaniu informacji zawartych w jednostce archiwalnej niech posłuży poniższy przykład. Herszlik Mordkowicz prowadził we Włoszczowie garbarnię, w której wytwarzano rodąły ze skór cielęcych. Rzemieślnik ten w latach 1919–1920 starał się o zezwolenie na otwarcie zakładu. Wcześniej wyprawiał skóry cielęce na pergaminy. Sam właściciel nie potrafił pisać po polsku, na dokumentach zatem podpisywał się upoważniony do tego Pinkus Kaczka. Do prośby o wydanie koncesji dołączone było zaświadczenie członków Dozoru Bóźniczego oraz rabina Włoszczowy Szmula Hertza. Oświadczali oni, że starający się od lat zajmował się garbowaniem skór i że rodąły były dla społeczności żydowskiej niezbędne do celów religijnych. Zaświadczenie o podobnej treści wydał również burmistrz miasta Jaszewski. Herszlikowi Mordkowiczowi przyznano w październiku 1919 roku 50 skór cielęcych na wykonanie rodaków. Zachował się protokół z oględzin pomieszczenia przeznaczonego na garbarnię. Podczas czynności obecni byli: referent starostwa J. Tworzędły, lekarz powiatowy dr Gajdziński,

²⁷ APK, UWK I, sygn. 12074.

²⁸ Tamże, sygn. 12681. Wymienione branże to: budowlana, drzewna, włókiennicza, metalowa, spożywcza, skórzana i usługi osobiste.

²⁹ APK, UWK I, sygn. 12074, k. 13.

³⁰ Tamże, sygn. 13462, k. 15.

inżynier powiatowy J. Fischer, burmistrz miasta Jaszewski i właściciel zakładu. Oto opis garbarni:

lokal przeznaczony na garbarnię znajduje się w podwórzu domu pod L. 259 w osobnym budynku przeznaczonym na oborę, objętości przeszło 30 m³. Po jednej i drugiej stronie lokalu znajduje się stajnia. Ze stajni znajdującej się po lewej stronie zauważono przeciekanie gnojówki do lokalu garbarnianego, gdyż poziom tego lokalu jest o jakie 30 cm niższy niż poziom przyległej stajni³¹.

Herszlik Mordkowicz obiecał poprawić ścianę graniczącą ze stajnią i podwyższyć klepisko w zakładzie o 30 cm. Komisja stwierdziła, że lokal nadaje się na garbarnię po podwyższeniu klepiska za pomocą piasku i gliny. Pozwolenie na prowadzenie zakładu udzielono 15 stycznia 1920 roku. Zachował się również plan garbarni.

Izba Rzemieślnicza w Kielcach dbała o interesy rzemieślników bez względu na wyznanie. W jej pracach uczestniczyli Żydzi³². Izba zaangażowana była m.in. w wykrywanie nielegalnie wykonywanego rzemiosła, które podczas wielkiego kryzysu gospodarczego było dużym problemem³³. Zachowały się również informacje na temat nielegalnego stanu w rzemiośle w powiecie kieleckim w latach 1922 i 1925–1931³⁴. Materiały na temat rzemieślników zawierają również sprawozdania wojewody kieleckiego o ogólnym stanie województwa oraz sprawozdania starostów.

Ciekawym źródłem wiedzy są donosy na rzemieślników wykonujących nielegalne rzemiosło³⁵. Przykładowo – według osoby anonimowej mieszkającej w Pińczowie I. Rapaport „uzyskał kartę rzemieślniczą jako introligator, podczas gdy każde dziecko w Pińczowie wie, że p. Rapaport jest kupcem, a nie rzemieślnikiem”³⁶. Donosy sporządzały osoby prywatne oraz organizacje zrzeszające rzemieślników żydowskich. Rzemieślnicy, którzy nie zgłosili rzemiosła do rejestracji, w razie wykrycia byli karani administracyjnie³⁷. W 1931 roku grzywna za wykonywanie nielegalnego rzemiosła wynosiła 20–30 zł.

Wkład Żydów w rozwój handlu w ówczesnym województwie kieleckim był znaczący. W 1939 roku działało 36 070 sklepów i hurtowni. W rękach Żydów znajdowało się 19 384 placówki, co stanowiło 57,3% wszystkich zakładów handlowych i usługowych. Katolicy byli właścicielami głównie sklepów detalicznych

³¹ Tamże, sygn. 12339, k. 12.

³² Tamże, sygn. 13781, k. 10.

³³ Tamże, sygn. 13526, 13541.

³⁴ Tamże, sygn. 13541–13542.

³⁵ Tamże, sygn. 13541, k. 123.

³⁶ Tamże, sygn. 13767, k. 148.

³⁷ Tamże, sygn. 13526.

(54% wszystkich sklepów detalicznych), natomiast hurtownie przynoszące większe dochody należały w 74% do mniejszości żydowskiej³⁸. Niekiedy udaje się odtworzyć drogę zawodowego awansu handlarzy, określić status rodziny, zawód ojca. Handlem postanowił zająć się m.in. Dawid Kózma z Wolbromia. Do 1920 roku był on nauczycielem³⁹. Najczęściej mamy do czynienia w źródłach jedynie z listą nazwisk oraz rodzajem handlu, bez szczegółowych danych, np. przedsiębiorstwa handlowe „potwierdzenie zgłoszenia przemysłu” w latach 1920–1923⁴⁰.

Jednym z ciekawszych zakładów handlowych należących do przedsiębiorców wyznania mojżeszowego był „Plumapol” Mechaniczna Pralnia Pierza i Puchu w Kielcach. Jego właścicielami był Icek Majer Fried i synowie. Firma zajmowała się skupem i eksportem pierza. Towar wysyłano m.in. do Niemiec i Austrii. Przedsiębiorstwo prosperowało bardzo dobrze w latach dwudziestych XX wieku; w grudniu 1929 roku powstał syndykat pod nazwą: Plumapol, Syndykat Eksporterów Pierza i Puchu Województwa Kieleckiego, spółka z ogr. odp.⁴¹ Okolice Kielc były największym źródłem skupu pierza w kraju. Firma zmniejszyła swoją aktywność po dojściu do władzy Adolfa Hitlera w Niemczech.

Zachowały się liczne informacje na temat osób trudniących się handlem skórami w Częstochowie⁴². W materiałach pojawili się konkretni handlarze i spółka, np. Ajzyk Lichter, D. Weinbaum, Sz. Szlingbaum i M. Jesionowicz, Daniel Lissek, Henocho Friedenson, Jonas Weinreich, Jozek Chojnacki, Szmul Kozak, H. W. Lewkowicz, Henocho Klajman, Dawid Klajman, Jozek Laks oraz Towarzystwo dla handlu skórami i przyborami szewskimi „Rofels” spółka z ogr. odp. Zachowały się również dane dotyczące przemysłu okrężnego – Licencje na handel w województwie kieleckim za lata 1923–1934⁴³.

Ludność żydowska sporadycznie zajmowała się rolnictwem. Mogli być to właściciele majątków ziemskich lub działek z parcelowanych majątków. Majątek Drochlin (pow. włoszczowski) stanowił własność Hermana Lewiego i spółki. Administratorem w majątku był Jakub vel Jankiel Zylber, mieszkający w Drochlinie. Zajmował on stanowisko kierownika tartaku, fabryki beczek i młyna parowego oraz roztaczał opiekę nad lasem⁴⁴. Wśród nabywców parcelowanej ziemi byli również Żydzi, np. w 1935 roku ziemię zakupiło 46 osób wyznania mojżeszowego⁴⁵. Zachował się wykaz ziemi z 1926 roku pozostającej w rękach rolników

³⁸ Tamże, sygn. 14009, k. 2–3.

³⁹ Tamże, sygn. 12077, k. 204.

⁴⁰ Tamże, sygn. 12073.

⁴¹ Tamże, sygn. 12939.

⁴² Tamże, sygn. 12325–12331, 12343–12356.

⁴³ Tamże, sygn. 13441.

⁴⁴ APK, OUZ, sygn. 1356, k. 14, 22, 30, 36, 67.

⁴⁵ Tamże, sygn. 19.

Żydów w powiecie kieleckim⁴⁶. Żydzi mieszkający na wsi często wykonywali zawody niezwiązane z rolnictwem, np. byli dzierżawcami stawów hodowlanych⁴⁷.

W zasobie kieleckiego archiwum przechowywane są materiały poświęcone organizacjom zrzeszającym aktywnych gospodarzo Żydów – cechom⁴⁸, stowarzyszeniom o charakterze gospodarczym, związkom zawodowym. Ważną rolę w środowisku przemysłowym odgrywała Izba Przemysłowo-Handlowa w Sosnowcu⁴⁹ oraz Towarzystwa zrzeszające przemysłowców (m.in. Towarzystwo Przemysłowców Ziemi Radomskiej). W latach 1920–1928 zarejestrowano 88 organizacji społecznych, zawodowych i kredytowych⁵⁰. W 1935 roku działały w województwie kieleckim 372 cechy, w tym 131 żydowskie (35,2%)⁵¹. Na temat cechów zachowało się wiele informacji: statuty, nazwiska założycieli i władz, aktywność w środowisku rzemieślniczym⁵². Dostępne są również sprawozdania z przebiegu spotkań członków tych organizacji – niektóre barwne i dynamiczne. Zachowały się również informacje na temat związków zawodowych. Prowadzono nadzór policyjny nad polityczną działalnością organizacji żydowskich – zachowały się protokoły z lat 1926–1934⁵³ oraz 1925–1928, 1929–1934⁵⁴. Urzędnicy Urzędu Wojewódzkiego w Kielcach zbierali informacje na temat działalności żydowskich rzemieślniczych i kupieckich związków i stowarzyszeń. Zachowały się sprawozdania m.in. z lat 1925–1928⁵⁵, 1929–1934⁵⁶.

* * *

W Archiwum Państwowym w Kielcach znajduje się wiele materiałów dotyczących aktywności gospodarczej Żydów w województwie kieleckim w latach 1919–1939. Są one urozmaicone i ciekawe. Zasób zawiera materiały statystyczne, plany, szkice, korespondencję między urzędnikami a pracującymi Żydami. Żydzi zaangażowani byli w każdym dziale gospodarki: w handlu, rzemiośle, przemyśle, transporcie i komunikacji oraz rolnictwie. Cenne są dokumenty mówiące o początkach zakładów, ich właścicielach i produkowanym asortymencie.

⁴⁶ APK, Starostwo Powiatowe Kieleckie I, sygn. 317.

⁴⁷ Tamże, UWK I, sygn. 19908.

⁴⁸ E. Majcher, *Rzemieślnicy żydowscy w cechach w województwie kieleckim w dwudziestoleciu międzywojennym*, „Między Wisłą a Pilicą”, t. 8, 2007, s. 133–146.

⁴⁹ APK, UWK I, sygn. 12670.

⁵⁰ Tamże, sygn. 3052, k. 28.

⁵¹ *Sprawozdanie Izby Rzemieślniczej w Kielcach za 1935 r.*, Kielce 1936, s. 182.

⁵² R. Guldon, E. Szczepaniak, *Akta dotyczące ludności żydowskiej w zbiorach AP w Kielcach* (mps w Archiwum Państwowym w Kielcach).

⁵³ APK, UWK I, sygn. 2602.

⁵⁴ Tamże, sygn. 3157; sygn. 3160.

⁵⁵ Tamże, sygn. 3157.

⁵⁶ Tamże, sygn. 3160.

Na podstawie źródeł można prześledzić warunki pracy w fabrykach, warsztatach czy placówkach handlowych. Wartościowe są również sprawozdania z działalności cechów, stowarzyszeń, związków zawodowych. Problemem może być fragmentaryczność danych. W niektórych jednostkach brak jest podstawowych informacji o właścicielach lub osobach kierujących zakładem oraz o wyznaniu osoby aktywnej gospodarczo. Na podstawie materiałów archiwalnych można stwierdzić, że udział Żydów w aktywności gospodarczej województwa był znaczny.

Summary

The State Archive in Kielce holds numerous records concerning Jewish business activity in Kielce Voivodeship for the years 1919–1939. Varied and informative, the fonds contains statistical material, maps, sketches as well as correspondence between officials and Jewish employees. Jews were involved in all economic sectors, including trade, crafts, industry, transport, communications and agriculture. Valuable are documents concerning the origins of factories, their owners and the range of manufactured goods. Basing on these sources, it is possible to reconstruct working conditions in factories, workshops or retail outlets. Valuable are also reports of guild, association and trade union operation. A problem may be posed by fragmentariness of the data, as some items lack basic information on owners, managers, or business people's denomination. Basing on the archival materials, it is possible to conclude that Jews had a large share in the voivodeship's business activity.